

20 DE ANI HUMANITAS

Monica Lovinescu (1923–2008) a obținut licența în litere la Universitatea din București. În afara unui basm scris în copilărie, la vreo 7–8 ani, și publicat în *Dimineața copiilor*, își reneagă cu vehemență debuturile literare. De pe la 15 ani publică proză scurtă în *Vremea*, *Kalende* etc., precum și un roman în mai multe numere consecutive din *Revista Fundațiilor Regale*. Le găsește pe toate sofisticate și artificioase. Imediat după război deține cronică dramatică la *Democrația* lui Anton Dumitriu. Tot atunci e asistenta lui Camil Petrescu la seminarul său de artă dramatică.

Pleacă la Paris în septembrie 1947 ca bursieră a statului francez, iar în primele zile ale lui 1948 cere azil politic. La început face parte din tinere companii teatrale și semnează regia unor piese de avangardă. Situația din țară îi reține apoi integral atenția. Colaborează cu articole și studii despre literatura română și despre ideologia comunistă în numeroase publicații: *East Europe*, *Kontinent*, *Preuves*, *L'Alternative*, *Les Cahiers de l'Est*, *Témoignages*, *La France Catholique* etc. Semnează capitolul despre teatrul românesc în *Histoire du spectacle* (Encyclopédie de la Pléiade, Gallimard). Traduce câteva cărți din românește sub pseudonimele Monique Saint-Côme sau Claude Pascal.

Colaborează și la revistele în limba română din exil: *Luceafărul*, *Caiete de dor*, *Ființa românească*, *Ethos*, *Contrapunct*, *Dialog*, *Agora* etc.

Din 1951 până în 1975, emisiuni literare și muzicale la Radiodifuziunea Franceză. Își începe colaborarea la Europa Liberă în 1962. Din 1967, emisiunile de mai mare ecou sunt *Teze și antiteze la Paris* și *Actualitatea culturală românească*.

Volume: *Unde scurte*, I (ed. Limite, Madrid, 1978 și Humanitas, București, 1990); *Întrevederi cu Mircea Eliade*, *Eugen Ionescu*, *Ștefan Lupașcu* și *Grigore Cugler* (Cartea Românească, București, 1992); *Seismograme. Unde scurte*, II (Humanitas, București, 1993); *Posteritatea contemporană. Unde scurte*, III (Humanitas, București, 1994); *Est-etice. Unde scurte*, IV (Humanitas, București, 1994); *Pragul. Unde scurte*, V (Humanitas, București, 1995); *Insula șerpilor. Unde scurte*, VI (Humanitas, București, 1996); *La apa Vavilonului*, I (Humanitas, București, 1999), *La apa Vavilonului*, II (Humanitas, București, 2001).

Traducere din I.L. Caragiale: *Théâtre (Une nuit orageuse, M'sieu Leonida face à la réaction, Une lettre perdue)* adapté du roumain par Eugène Ionesco et Monica Lovinescu, L'Arche éd., Paris, 1994.

MONICA
LOVINESCU

Diagonale

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuvânt înainte

Știu că ar trebui să recitesc aceste texte înainte de a le lăsa reunite într-o carte. Le știu repetitive. Mai știu însă că nu e nimic de făcut, nici de corectat. Că repetiția provine dintr-o obsesie, din uimirea de a vedea amnezia cuprinzând peisajul intelectual din România. Desigur, zidul Berlinului nu s-a năruit cu totul mai nicăieri. Printre ruinele utopiei presărate pe multe țări și chiar continente mai circulă încă, despletite, fantomele. Dacă există pentru acest public al uităciunii vreo sintagmă, detestabilă, „resentimentară“, la limită ridicolă, este aceea a „procesului comunismului“. Ea nu poate fi rostită decât la Sighet sau printre titlurile de colecție ale unei edituri excepționale sau ale unei reviste „specializate“. Rareori dăm de ea sub pana unor scriitori sau publiciști. Chiar dacă n-ar fi vorba de un verdict penal, ci de unul moral cu singura pedeapsă a unei datorii de memorie, tot nu ni se „dă“ voie?

Aceste comentarii irup din falia între visul „noptii de iarnă“ ce ne-a surprins și cuprins în decembrie 1989 și inadmisibila realitate diurnă și contrară ce s-a impus din primele săptămâni, zile, ore.

Nu-mi petrec vremea autocitându-mă. N-o pot însă evita acum din moment ce încă din martie 1992, în reacție la

primul atac împotriva lui Mircea Eliade, constatând că n-aveai dreptul să vorbești de rău pe scriitorii compromiși în comunism, oprobriul fiind rezervat numai celor „fas-ciști“, notam într-un text din revista 22¹:

„...Îți vine să te întrebi dacă nu cumva ești victima unei halucinații. Nu cumva România a stat o jumătate de veac sub o stăpânire legionară iar comuniștii sunt aceia care au deținut puterea doar câteva luni de zile și apoi, băgați în închisoare de Antonescu, n-au mai ieșit decât prin 1964 din temniță?“

Nu de mult am citit, în manuscris, romanul – încă nepublicat – al unui autor care pleacă de la supoziția că Truman ar fi declarat război Uniunii Sovietice și i-ar fi obligat pe ruși să se retragă din Europa Răsăriteană și Centrală. Să nu cedez totuși ispitei de a mă juca de-a istoria chiar dacă ea râde mai departe de noi toți. Ar fi lesne să pășim pe teren ficțional și să ducem ipoteza mai departe. Nu trăim într-o țară unde se poate scrie că Ana Pauker n-a fost „criminală“, acest calificativ fiindu-le rezervat lui Eliade și Cioran, în ultima vreme chiar și lui Ionesco? Să ne închipuim de pildă că în temnița de la Sighet n-au murit Maniu și Brătienii, ci Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, nesalvându-se pe la mijlocul anilor '60 decât mărunțelul ca talie, rol și cap, Ceaușescu. Ca să iasă la lumina zilei, Siguranța (legionară firește) i-ar fi cerut să-și denunțe tovarășii întru suferință, ceea ce ar fi săvârșit rapid și fără crâcnire. Centrul n-ar mai fi fost la

1. Reprodus în *Insula Șerpilor*, Humanitas, București, 1996, p. 299.

Moscova, ci la Berlin, armatele la fel, dar situația s-ar fi ameliorat oarecum după moartea lui Hitler, căruia i-ar fi urmat „liberalul“ Goebbels. Atunci, dar numai atunci, ar fi normal ca despre Ana Pauker să se traducă o carte favorabilă și, în schimb, orice apariție Cioran sau Eliade să fie precedată de amintirea păcatelor de tinerețe constituind supremul model al „huliganilor“ de azi, cu toții esteți rafinați și metafizicieni.

Mai e oare nevoie să mă întreb dacă resurgența obsesiei antifasciste nu e menită a camufla crimele reale ale comunismului și a-i ascunde pe făptașii lor? Întrebare desigur retorică, răspunsul e unul singur, inevitabil afirmativ. Negaționismului de dreapta îi urmează, depășindu-l în amploare, un negaționism de stânga.

„Diagonalele“ nu sunt cronici literare.¹ Ea, literatura, nu ne-a rezervat surprize majore după '89. Documentele însă – memorii, mărturii, studii – da. S-ar spune că autorii lor s-au străduit nu doar să dea seama de trecut, dar și să asigure viabilitatea unui viitor rămas fără martori.

Din moment ce memoria n-are drept de cetate, măcar să-și dobândească, într-un fel sau altul, cimitirul ei. Aceste pagini n-au altă ambiție.

Nu le recitesc, presupun că s-a înțeles acum de ce: pentru a evita să fac literatură din uimirile și indignările ce ar trebui să ne aparțină tuturor.

Paris, mai 2002

1. Textele au apărut, la rubrica fixă cu același nume din *România literară*, între februarie 1996 și noiembrie 2001.

1996

Istoria cu arhive sau fără

Vladimir Bukovski este – cine n-o știe? – cel mai important disident rus după Soljenițin. Condamnat în 1967 la trei ani închisoare, apoi în 1972 la doisprezece ani de lagăr și spital psihiatric, rezistența sa fizică și morală atinge un atare nivel de îndârjire încât Kremlinul, somat de opinia publică apuseană să-l elibereze, nu se sfiește să reclame, ca monedă de schimb, pe secretarul general al PC-ului chilian, Luis Corvalán. În străinătate, Bukovski nu se va mulțumi să publice cărți (mărturii, polemici, comentarii, analize), ci, spre a trezi un Occident ce i se pare în cel mai bun caz somnolent, va înființa și o Internațională a Rezistenței.

Imediat după puciul de la Moscova, în 1991, se întoarce în Rusia spre a organiza un proces al comunismului. Speranța, dezisă firește, stăruie în titlul recentului său volum de vreo șase sute de pagini, *Jugement à Moscou* (Robert Laffont, 1995). În cursul unei dezbatere la televiziunea moscovită cu noul șef al KGB-ului, Bukovski explică ce înțelege prin acest Nürnberg al comunismului, în care nu dorea, evident, să fie implicați toți membrii de partid, nici măcar toți informatorii. Calculând aproximativ că cel puțin un sovietic din douăzeci denunțase,

pedepsirea unui număr atât de mare de oameni ar fi însemnat – cum singur o recunoaște – crearea „unui nou Gulag“. *Răzbunarea* nefiind de dorit, Bukovski, ca mai toți cei ce-au reclamat un atare proces, propune să fie pusă la temelia noii societăți: *remușcarea*. Rămânea deci – scrie el – să fie judecat sistemul cu toate crimele sale, iar de condamnat să nu fie condamnați decât „capii răutăților“. Deși primele reacții – la nivel de putere – sunt departe de a fi entuziaste, Bukovski stăruie în nădejdea de a avea acces la arhivele KGB. Or, din ordinul lui Elțin, arhivele redevin în 1992 „secret de stat“. Nu-i mai rămâne lui Bukovski decât să se întoarcă la Cambridge cu impresia că nu mai e nimic de făcut.

Dacă istoria nu se poate scrie fără arhive, ea se manifestă la modul neașteptat și în cazul de față, chiar paradoxal. În primăvara lui 1992, fostul partid comunist, interzis prin decret de Elțin, îi intentează un proces. Fără precedent: vechii comuniști contra celor noi, dezbărați de vechea doctrină, dar provenind din aceeași nomenclatură, judecătorii fiind ei înșiși comuniști, iar codul penal după care se judecă, așijderea. Pentru a rupe acest cerc prea vicios, pârâții-elținieni fac apel la un martor fără pată, la anticomunistul prin excelență: Bukovski. De unde și subtitlul actualului volum: *Un disident în arhivele Kremlinului*. Deoarece Bukovski acceptă cu o singură condiție: să aibă acces la arhivele Comitetului Central, spre care erau transmise toate rapoartele KGB-ului. Noii stăpâni de la Kremlin acordă lui Bukovski dreptul de a consulta dosarele, de a lua note, dar nu și de a fotocopia. Paznicii de la aparatele de fotocopiat și arhivarii sunt seduși de o mică

minune a tehnicii japoneze cu care s-a prezentat fostul disident: un computer de buzunar cu un scanner. În timp ce Bukovski se prefăcea a lua conștiincios note, de fapt fotografiază cu scannerul documentele și le introduce în computer. Până să-și dea seama cei ce supraveghează, sute, mii de pagini de primă însemnătate sunt înmagazinate în memoria aparatului.

Bukovski se înapoiază în Occident gata să întoarcă pe dos câteva din versiunile admise ale istoriei contemporane. Trece dintr-o redacție de ziar într-alta. Peste tot, același răspuns: „So what? Who cares?“ („Ei și? Pe cine interesează?“)

De mai multă vreme mândru pe un Occident ce i se pare responsabil, prin sprijinul entuziast adus lui Gorbaciov, de eșecul tranziției spre democrație, Bukovski găsește loc principalelor piese de arhivă în această *Judecată la Moscova* scrisă într-o stare de furie atât de deplină, încât ceea ce fusese rigoare convingătoare și umor feroce în volumele sale precedente (...*Et le vent reprend ses tours* sau *Cette lancinante douleur de la liberté*) se dezlănțează aici în imprecapii repetitive și nu rareori sumare, în orice caz sfidând nuanța și cultivând amalgamul. Dar chiar atunci când ironia se transformă în țipăt, iar analiza în verdict, *Judecata* lui Bukovski rămâne un document capital, fără de care cu greu s-ar mai putea descrie, analiza, comenta comunismul.

Istoria a fost scrisă, de pildă, așa: Jaruzelski a declarat starea de război ca nu cumva să intervină militar Kremlinul în Polonia. Astfel s-a apărat generalul polonez și bănuim că doar din această pricină un disident ca

Adam Michnik s-a împăcat în final cu el și s-au prezentat braț la braț la televiziunea franceză (secvență deosebit de penibilă: au trecut vreo doi-trei ani de atunci și tot n-am șters-o de pe retină). Reiese din dezbaterile Comitetului Central că, în nici un caz, Moscova nu pregătea vreo intervenție militară și că Jaruzelski o știa: fusese deja refuzat când reclamase trimiterea de trupe sovietice. Într-una din aceste reuniuni, Andropov afirma: „Fruntașii polonezi spun mereu că vor să facă apel la țările surori. Noi trebuie să rămânem fermi pe aceeași poziție: nu ne trimitem trupele în Polonia.“ La 10 decembrie 1981, cu câteva zile înaintea proclamării stării de război în Polonia, Andropov insistă la o altă reuniune a Biroului Politic: „Nu putem să riscăm. Nu suntem dispuși să trimitem trupe în Polonia. Dacă Polonia ar cădea sub dominația Solidarității, ar fi un lucru. Cu totul altul însă, dacă țările capitaliste s-ar năpusti asupra Uniunii Sovietice.“ Și Bukovski comentează: „Iată deci că Andropov ar fi acceptat ideea unui posibil triumf al lui Solidarność și chiar o retragere tactică spre a salva URSS.“ Fie Andropov, știind prea bine că Occidentul nu se va „năpusti“ în nici un caz asupra Uniunii Sovietice, voia să-și sperie colegii din Biroul Politic, fie manipulatorii din KGB sfârșiseră prin a fi manipulați de propriile lor fantasme.

Alte revelații

Toată lumea bănuia că partidele comuniste din lumea liberă, ca și mișcările afiliate pentru pace, sunt susținute material de Moscova. Erau însă necunoscute, până la deschiderea primelor arhive sovietice după 1991, proporțiile extravagante ale acestui ajutor. Bukovski insistă asupra lor: „Fondul special de ajutor pentru organizațiile muncitorești de stânga“, creat la Moscova, dispunea inițial de 16,55 milioane de dolari subvenții anuale, la el contribuind masiv și țările satelite, până în ultimul deceniu. România vărsa la sfârșitul anilor '60, o jumătate de milion de dolari, ca și cehii, polonezii, ungurii. În 1990, ultimul an al funcționării sale, Fondul dispunea de 22 de milioane de dolari. Occidentul întârzie să se facă ecoul unor astfel de revelații: de pildă, în Franța nici un scandal de presă n-a întâmpinat primele detalii asupra acestei înfeudări a PCF-ului. Iar în 1995, Mișcarea pentru pace (Pugwash), susținută de-a lungul anilor de Moscova, a primit, fără să se înregistreze vreun protest, Premiul Nobel pentru pace.

Tot astfel, se știa că Moscova a sfârșit prin a renunța la proiectul lui Andropov de „gulag psihiatric“ după ce Congresul Mondial al Psihiatrilor ce s-a ținut în Honolulu

a înfierat Uniunea Sovietică din pricina „represiunii psihiatrice“. Soljenițin comparase psihiatria ca armă penală cu gazarea în lagărele naziste și o calificase drept cea mai mare crimă împotriva umanității de după război. Ceea ce se știa mai puțin era panica Moscovei în fața condamnării de la Honolulu. Astfel, temându-se de o nouă dezaprobare internațională, Comitetul Central renunță să-l aresteze pe Zinoviev și-l expediază peste graniță: se aflase că, înainte de a deveni „disident“, fusese în cură de dezin-toxicare alcoolică, fiind îngrijit cu acel prilej și pentru crize de megalomanie galopantă.

Tot soluția expulzării o propune Andropov și pentru Soljenițin în ședința Biroului Politic din 7 ianuarie 1974, luptând împotriva gerontocraților în frunte cu Brejnev (nostalgici ai epocii când nu se ținea seama de opinia publică din Occident), care voiau să i se aplice autorului *Arhipelagului*... vechile metode: arestarea, trimiterea în lagăr etc. Retranscrierea acestei ședințe într-un exemplar unic, „Secret-Confidențial“, ocupă un capitol din cartea lui Bukovski și a fost cea mai comentată în mass-media pariziană din pricina renumelui lui Soljenițin, dar și a grotescului acestei „dezbateri“.

În ciuda faimei lui liberale, Gorbaciov nu se deosebește prea mult în reacții de așa-zișii „conservatori“. Nu numai că participă la corul celor ce-l învinuiesc pe Hrușciov pentru antistalinismul său prea virulent, dar când vine în discuție, în 1985, cererea de călătorie în străinătate a Elenei Bonner, constatând influența ei asupra lui Saharov, Gorbaciov exclamă „este o viperă cu fustă“ și conchide sentențios: „Iată ce înseamnă sionismul!“

Cuprins

Cuvânt înainte	5
--------------------------	---

1996

Istoria cu arhive sau fără	11
Alte revelații	15
Lumina ce s-a stins	19
Reconstituirea	23
<i>Crinul și cenușa</i>	27
Fibra bolnavă	31
A fi sau a nu fi... intelectual	35
<i>Sfârșitul inocenței</i>	39
Tot despre „inocenți“	43
Arhivele și adevărul	47
Toamna Malraux	51

1997

<i>Semnat Malraux</i>	57
Nepocății	61
Arhivele mărturisesc	65
Revel sau imperfectul subjonctivului	69
Până și Orwell...	77
Închisoarea-muzeu	85
Urmașul lui Petru	89
Sindromul amânării	93
Procese și procese	97
<i>Cartea neagră a comunismului</i>	101

1998

Reabilitare?	107
Restituiri	111
Nu e momentul?	115
Christinel Eliade	119
Un premiu inadecvat	123
Un cineast-scriitor: Mircea Daneliuc	127
Memorialist al Apocalipsului	132
Asimetria indulgenței	137
Negaționistii de stânga	141
Clandestinii	145
Un strop de miere...	149
Acum un deceniu...	153

1999

Torționarul decorat	159
<i>Treptele căderii</i>	163
Demnitatea narațiunii	167
Exilul și Rusia lui Soljenițin	171
Cui îi este frică de... Tacit?	179
„Paradoxul român“?	183
Deficitul democratic	187
Unde ne sunt disidenții?	191
Scriitura infernală	195
La cei șazeci de ani ai lui Nicolae Manolescu	199

2000

Anul 2000	205
Yvonne Rossignon	210
Orfanii lui Sartre	213
<i>Marea paradă</i>	217
Privirea lui Big Brother	225
Jeanne Hersch	229
Un rămas-bun	233

Intellectualii	237
Gramofonul ideologic	241
Încă un martor al Gulagului	246

2001

Un secol neterminat	253
<i>Drumul celor puțini</i>	257
Privirea clinică	261
Trecutul restituit	265
Timpul ce ni s-a luat	269
Intellectualul terminal	273
De vină este „interbelicul“	277
Dicționarul suferinței	282
Acuzatul acuzator	286
Un document fără precedent: <i>Ultima carte</i>	290
Indice de nume proprii	299